

SJEĆANJA SALAMONA-MONIJA ALTARCA

Rodjen sam u Sarajevu 1905. godine u siromašnoj porodici sa desetoro djece. Otac mi je bio po zanimanju dundjer i voljeo je pomalo da pije, pa smo mi djeca često gladovali. Otac se bavio dundjerskim poslovima; najviše je kupovao objekte za rušenje, sa kojih je onda prodavao gradjevinski materijal. Ja sam ipak svršio četiri razreda trgovačke škole, a zatim četiri godine željezničarsko zanatsko-automehaničarske škole. Radio sam i izdržavao sam se kao automehaničar sve do drugog svjetskog rata u Sarajevu.

Uhapšen sam bio od ustaške nadzorne službe kao Jevrejin 26. oktobra 1941. godine i zadržan sam tri dana u Zatvoru policije, odakle sam 30.X 1941. bio odveden jednim transportom, uglavnom žena, prema Jasenovcu. Taj je transport onda proslijedio za Loborgrad do stanice Zlatar Bistrica. U Loborgradu su bile zatočene jevrejske žene sa djecom, koje su bile premještene iz Kruščice kod Travnika i to oko devet stotina žena i dve stotine djece ispod četrnaest godina starosti. Čuvari logora Loborgrada su bili uglavnom kulturbundovci iz Osijeka, a komandant logora je bio sajdžija Eger iz Osijeka. Samo četiri žene iz tog logora nisu bile Jevrejke i samo su ove četiri u septembru 1942. godine bile premještene u ustaški logor St. Gradiška, dok su sve ostale žene bile otpremljene u dvije grupe /navodno/ u Njemačku. Ja sam ih kamionima prevezio do Zlatar-Bistrice.

MOJ PREMJEŠTAJ IZ LOBORGRADA U JASENOVAC

Po rasformiranju Loborgradskog logora, gdje sam bio skoro jednu godinu, kao vozač i mehaničar, bio sam onda prevezen sa još nekoliko muškaraca, Jevreja, koji su u toku 1942. godine bili pohvatani, u Jasenovački logor. Kad su nas istovarili iz vagona na željezničkoj stanici Jasenovac, odveli su nas kroz selo do ispred kapije ulaza u logor i tu smo čekali na nekom gumnu da nas rasporede. Među nama je bio i sarajevski nadrabin dr Moric Levi sa ženom, dr Zekić /Albert Atijas/ sa ženom, njegovim ocem i majkom. Zatim su tu bili Šimon Perera sa ženom zv. "la Henozitja", pa Rabić "la Kanja", Moći Altarac, otac sadašnjeg kantora u Zagrebu i još više njih, svega oko sedamdeset ljudi. Među drugima je bio i teolog /vjeroučitelj/

Jakov Maestro, kome sam savjetovao da se ne oda, da je teolog, nego da kaže da je neki zanatlija. Na to je on meni rekao da "to nije više najstrašnija četrdeset prva godina, nego kraj četrdeset druge", pa je računao, da će sada biti mnogo blaži postupak. Onda su došli ustaški koljači: Ljubo Miloš sa vučjakom i ustaški poručnik Pero Brzica, koji su počeli /sa lijevog krila postrojenih/ da ispituju šta je ko po zanimanju. Odgovori su bili po profesijama, npr. trgovac manafakturom, kolonijalom i sl. ili zanatlija obućar, krojač itd. Ispred mene je bio Jakov Maestro, koga je Miloš upitao šta je po zanimanju. Pošto nije odmah dobro čuo i ponovio pitanje, rekao mu je Maestro glasnije, da je "teolog". Na to je Miloš izvukao iz desne čizme kamau i udario ga pravo u srce. Povalio ga je na zemlju i preklao ga oštrom kamom tako silno, da mu je potpuno glavu otsjekao, koja se otkotrljala niz obalu. Nastao je vrišak žena i djece, a mi smo ostali zapanjeni tim prizorom. Onda je nastavio sa ispitivanjem i ja sam odgovorio šta sam, tj. automehaničar. Odvojio me je sa tri-četiri molera kao i dra Zekića, koji je rekao da je obućar. Tako smo mi muškarci ušli u taj logor, a žene su bile odvojene i nekamo odvedene.

Ja sam bio premješten u Jasenovac poslije odvođenja druge /manje/ grupe žena i djece, i to sa mojom porodicom, drugaricom rođj. Glazer i dvoje djece. Najprije sam u Jasenovcu bio dodijeljen na rad u logor C gdje sam bio tri mjeseca na građnji Savskog nasipa. Malo je falilo, da sam već ondje bio likvidiran, a spasio sam se uz pomoć ing. Černija, nadzornika nasipa, koga sam poznavao iz Sarajeva, kada je radio na građnji elektrane Bogatići. Izbavio sam se iz logora C na čudan način uz pomoć ličnog vozača Maksa Luburića, Josipa Mataje zv. Hadžije. Ovaj moj kolega, vozač Mataja, jednom prilikom u decembru 1940. godine imao je bolesnog oca, mašinistu, u Pilani u Trnovu i sin je htjeo po svaku cijenu da bolesnog oca odveze kući u Bos. Novi vozom. Ja sam tada imao taksi i Mataja me je zamolio, da mu prevezem oca iz Trnova na stanicu Sarajevo s tim, da bi mi platio samo benzin, jer nije bio u stanju više da plati. Ja sam mu oca prevezao i nisam htio ništa da naplatim /kao kolegi/. Što više, počastio sam njega na stanici rakijom, a oca čajem. Bila je zima. Tako smo se onda rastali poželivši mu sretan put, a on je meni obećao da će mi se revanširati koji put u B. Novom.

Te zime su logoraši bili potpuno iscrpljeni od gladi, pa su mnogi od gladi i umirali. Ja sam poznavao u ustaškoj kuhinji Isu Maestra, brata Leonovog, koji je također spasen iz Jasenovca 1945. godine kod likvidacije logora. Jednom prilikom, kada smo bili skupa na dezinfekciji, ja sam bio okovan u lancima, nisam mogao skinuti pantalone, a morao sam ići na kupanje zbog ušiju. Zamolio sam onda Isu da mi ostavi jednu porciju onoga, što oni bacaju u napoj. Iako se bojao i predomišljao /jer je mogao

za tako nešto i glavu da izgubi! / ipak mi je rekao da ostavim porciju skrivenu između drva koja su bila naslagana pored kuhinje. To sam i učinio pazeći, da me ko ne ugleda. Čekao sam gladan oko tih drva gledajući kada će lso uzeti i gdje će ostaviti moju porciju. Utom naidje od nekuđ ustaški poručnik Mataja i prepozna me, pa me upita: "Šta tu tražiš majstore?" Pošto ga ja nisam odmah prepoznao, rekao sam tom ustaškom časniku da moram slagati drva. On je mene svakako prepoznao i videći me kako sam okovan, upita me gdje inače radim. Kad je čuo da radim na Nasipu i da sam veoma gladan, odmah mi je dao cedulju da primim njegov ručak iz ustaške trpezarije. Najprije me je odveo u kovačnicu, gdje su mi skinuli okove, a zatim je naredio u samoj kovačnici, da me pošalju na rad u mehaničku radionu Lančare.

Od tog vremena sam radio svoj zanat kao automehaničar u toj radioni, a kada je grupnik te automehaničarske radione pobjegao, postavio je Mataja mene za grupnika. On je onda bio šef automehaničarske radione. Kasnije je trebalo, da se ova automehaničarska radiona proširi, jer je u Lančari bilo pretijesno i nije se mogao posao razviti. Ustaše su naredile, da ing. Rajs projektira veliku garažu u selu Jasenovcu na mjestu gdje je bila porušena pravoslavna crkva. Ing. Černi je bio nadzornik, a ja sam kao stručnjak davao svoje mišljenje gdje i kako treba pojedina radilišta da se postave. Gradjevinski tehničar je bio Kopelman, sin urara iz Sarajeva, koji je sa svojom grupom vodio gradjevinske poslove. Kod završetka radova povjerenik Luburić je nagradio ing. Černi oglasivši ga "slobodnjakom", i novčanom nagradom od sto hiljada kuna, da pošalje djeci. Pružio mu je ruku i čestitao mu je što su radovi bili dobro obavljeni. Nama Jevrejima je poslao po jednu kutiju cigareta i po jedan komad suhog mesa, bez ikakvog drugog priznanja, premda smo mi najviše uradili, da garaža bude uredna i brzo sagrađena.

Ova nova garaža sa potrebnim radionama je onda bila moderna i smatrali su je kao najbolju radionu logora, a dobila je ime "Brzi sklop". Tu je bilo smješteno nekoliko oklopnih kola i šest tenkova. To je bila velika nada i "zaštitnica" Maksa Luburića. Sa mnom su u toj garaži radili slijedeći Jevreji: Buki Kamhi /sada živi u Izraelu/, Leo Koen, tokar /sada u pogonu "Energoinvesta" u Sarajevu/, zatim Maks Samlajić-Somlei iz Sl. Broda, automehaničar, takodje sada u Izraelu. Od nejevreja logoraša bili su s nama Milan Bulat, limar iz Sarajeva, koga su ustaše ubile zbog pokušaja da pobjegne, Ante Mirković, bravar, koji je zamijenio Bulata i Uroš Miletić, kovač, kao i još nekoliko, čijih se imena više ne sjećam.

U staroj radioni Lančare je bilo oko pedeset Jevreja, većinom Sefarada, koji su ondje radili, ali je od tih bilo samo pet izučenih mehaničara i kovač Uroš Miletić, koji je kasnije bio zamijenjen. Sada živi u Sarajevu.

među

Njega smo ocijenili kao najboljeg Srbima. Od svih tih ja sam mogao povesti u novu garažu samo jedanaest stručnjaka iz Lančare. Ostalih šest smo dobili iz drugih logora. Ing. Emerik Blum nam je dolazio kao stručnjak iz St. Gradiške. Davao je direktive šta i kako je trebalo sve da se uradi /s tehničke strane/. On je pobjegao iz logora u decembru 1943. ili početkom 1944. godine.

Ovi su stručnjaci cijelo vrijeme održavali vozni park Luburića, ali su i kao takvi obavljali glavne poslove tako saboterski, po mojim i po Samlajićevim uputstvima, osobito od sredine 1944. godine. Održavali smo ta vozila tek toliko, da su mogla kako-tako da funkcionišu neko vrijeme, pa na popravak.

Čim je prva bomba bila bačena od partizana na Elektranu, nastala je i u Garaži panika, pa je Josip Mataja pozvao mene i rekao mi da spremim sav pokretni materijal, alat, za pokret, jer moramo napustiti tu radionu. Radilo se i dalje u radioni, ali su pripreme morale ostati stalno u konspiraciji. To je tako trajalo od novembra 1944. do februara 1945. godine, kada se stvarno počelo sa evakuacijom. Pakovali smo i tovarili na kamione, pa najprije prevezli to u Lonju. Ja sam vozio specijalna kola tzv. "pokretnu radionu". Stigli smo poslije nekoliko zaštoja početkom marta u Lonju do nekog grofovskog zamka. Ustaše su birale gdje da smjeste taj "brzi sklop" sa ciljom, sada pokretnom, radionom iz Jasenovca. Do tada sam ja bio stalno u pokretu pod jakom stražom /četiri ustaše/, a morao sam davati direktive, po traženju ustaša, šta treba da se tovari i sprema. Svi su ostali logoraši najprije bili ostali u Jasenovcu, da demontiraju strojeve, i na drugim poslovima. Za vrijeme prevoženja pokretne radione, pod jakom stražom ustaša, primjetio sam, da Nijemci bježe već glavom bez obzira. Ja nisam nikako mogao da skupim svoje ljude, oko devet-deset stručnih lica iz Jasenovca. Tražio sam uporno od komande, da se pošalju i oni iz Jasenovca, da inače neću moći ništa da garantujem za pokret, pa su ih poslali. Krenuli smo odmah i kada smo bili skoro pred Zagrebom, vidio sam da među ostalim nema Bukića Kamhića. Niko nije htio da kaže /možda nisu ni znali da je već bio pobjegao/. Kasnije smo tek doznali, da se bio sakrio u Jevrejskoj opštini u Zagrebu, odakle je neki "Crveni krst" slao pakete logorašima i uvjerili su se, da su i njemu slali do posljednjeg vremena pakete.

Tim povodom rekao sam Hadžiji, da ne mogu više održavati vezu sa stručnim ljudima jer je jedan od glavnih /Buki Kamhi/ nestao. Nato mi je Mataja, očigledno uzrujan, odgovorio: "Nije to više važno"! Time je on mene najviše okuražio i od tog časa sam gledao, da se i ja oslobodim.

Ustaše su se takodjer počele sve više uznemirivati i tražile su put i način kako da se izvuku. Presvlačili su uniforme i oblačili civilna odijela, raspitiva-

li su se za neke adrese i sl. U takvoj gužvi ja sam bio već stigao sa svojom radionom do samog Savskog mosta, gdje se više nije moglo ni proći od silnih kola i stoke iz okolnih sela. Bio je već početak maja 1945. godine. Tako sam ja ostao po strani glavne ceste dok nije naišla česta proleeterska brigada, koja je bila u pokretu prema Sloveniji. U toj sam brigadi prepoznao Bogdana Đipu iz Sarajeva, koji je onda bio partizanski intendant te brigade. Kada sam mu kazao da bježim iz Jasenovca i da hoću da se priključim partizanima, rekao mi je da će uskoro naići komesar brigade Petko, zapravo ing. Kamhi, ostao sam na mjestu i čekao. Zaista su uskoro naišli ing. Kamhi i krojač David Montiljo /sada u Izvršnom vijeću u Sarajevu/ na konjima pored nas. Tu smo se izljubili, a pošto nije bilo vremena za priče, odmah sam se sa Radionom priključio toj koloni i sa tom brigadom sam išao kroz cijelu Sloveniju tjerajući Svabe.

Poslije oslobođenja sam ostao u istoj brigadi kao šef saobraćaja sve do novembra 1945. godine, kada sam bio demobilisan kao starije godište i onda sam se tek vratio u Sarajevo.

x

x

x

Ovo je zabilježio po pričanju Monija Altarca u Gracu n/M u drugoj polovini decembra 1968. godine dr Josef Konforti.